

Кратак историјат Холокауста

Пораз Немачке у Првом светском рату, територијални губици и високе ратне репарације, смањење немачке армије, висока стопа незапослености, хиперинфлација и опасност од комунизма утицали су да се створе сви друштвени, политички и идејни услови за појаву ултранационалистичког политичког и идеолошког покрета. Као један од криваца за пораз у рату означени су Јевреји, чиме су вековне предрасуде према овом народу у Европи прерасле у модеран политички антисемитизам. Међу странкама које су пропагирале национализам, антисемитизам и антикомунизам најрадикалнија је била Националсоцијалистичка немачка радничка партија (NSDAP), на чијем челу је од 1921. године био Адолф Хитлер. Свој политички манифест странка је добила 1925. године када је објављена Хитлерова књига „Моја борба” (*Mein Kampf*). Основне идејне поставке овог дела биле су *борба*, која је у основи природе и људске историје, *раса*, у смислу постојања раса виших и нижих вредности и *иошталитарна држава*, која је требало да омогући „да светска историја буде исписана подизањем расног питања на доминантно место”. Неједнакост људи огледала се не само услед припадности одређеној раси, већ су се и у оквиру саме аријевске расе разликовали нивои вредности, у зависности од припадности одређеном народу или групи народа.*

Модерни политички антисемитизам, екстремни национализам, економска нестабилност, страх од комунизма, расна теорија и опседнутост имагинарном међународном јеврејском завером за контролом читавог света поставиле су темељ Холокауста.** Јевреји, који су већ дуго чинили саставни део немачког друштва означени су као „опасан елемент” који је самим својим постојањем угрожавао чистоту немачке аријевске расе који је стога требало да буде уклоњен из немачког друштва. Илузорност антисемитизма у Немачкој огледа се у томе да је Јевреја било између 500.000 и 700.000, односно да су чинили мање од 1% немачког становништва.

Долазак нациста на власт 1933. године значио је преображај Немачке за веома кратко време у тоталитарну државу, а за Јевреје и непожељне

* Аријевци су припадници беле расе, називају се још и јафетити или Индоевропљани. Према идеологији нацизма прворазредни примерци аријеваца су германског порекла, интелектуално и физички надмоћнији над другим Индоевропљанима. Идеалан припадник аријеваца био је висок, плавококс и плавоок.

** Израз Холокауст потиче од грчке речи *холокаустџон*, што значи „потпуно изгорео”, у контексту приношења жртве неком божанству. Латински термин *холокаустџум* означавао је страдање Јевреја у крсташким ратовима крајем XII века. Од педесетих година XX века термин се користи изричито за страдање Јевреја у Другом светском рату. Сами Јевреји Холокауст називају *Шоа* (Shoah).

чланове заједнице категорију грађана другог реда. Као непожељни су проглашени Роми, особе са хендикепом, масони, хомосексуалци и припадници хришћанских секти који су били противници коришћења оружја. Избијањем Другог светског рата и немачком окупацијом знатног броја европских земаља велики број Јевреја нашао се под немачком управом. Иако су масовне ликвидације Јевреја започеле већ током прве две године рата, нацистички врх још увек није био сигуран шта је у ствари требало да значи „коначно решење Јеврејског питања”. Један од планова био је и масовно пребацивање Јевреја на Мадагаскар, док је у стварности спровођено концентрисање Јевреја у велике градове и њихово затварање у гета. Хитлер је 13. марта 1941. године дао шефу SS-а Хајнриху Химлеру овлашћења да „пацификује исток”. Формирани су специјални одреди Ајнзацгрупен (Einsatzgruppen) састављени од припадника SS-а за уништавање партизана, Јевреја мушкараца, комуниста и „реметитеља реда”.

Од 15. августа 1941. године кренуло је систематско убијање свих Јевреја, без обзира на пол и узраст, а ускоро је почела и масовна употреба гаса. У херметички затвореним камионима преусмерен је довод угљен монооксида из издувне цеви, а прве „душегупке” појавиле су се у месту Хелмно у Пољској, да би се убрзо појавиле на улицама Београда и Минска. Хитлер је наредио истребљење Јевреја вероватно половином децембра 1941. године, а на основу решења које је добио од Хермана Геринга, заповедник Главног уреда за безбедност Рајха, Рајнхард Хајдрих сазвао је 20. јануара ванредан састанак у Ванзеу, предграђу Берлина. На скупу је учествовало петнаест високих функционера Нацистичке странке и немачке владе ради координисања потеза у вези са решавањем „коначног Јеврејског питања”, које је од овог тренутка добило форму истребљења. Последица договореног на састанку биле су бројне композиције возова са Јеврејима оба пола и свих узраста у логоре за истребљење: Аушвиц-Биркенау, Треблинка, Белзец, Мајданек, Хелмно и Собибор. Епилог нацистичког прогона био је око шест милиона убијених Јевреја током Другог светског рата, два до три милиона совјетских ратних заробљеника, око два милиона Пољака, неколико стотина хиљада Рома и особа са хендикепом, око 100.000 припадника масонских организација и десетак хиљада хомосексуалаца.

Од антисемитизма до Холокауста (1933–1939)

Светска економска криза која је започела 1929. године у САД проширила се на Немачку 1930. године и осим катастрофалних последица у привреди изазвала је и велику друштвену несигурност и појачане политичке сукобе. Страх од социјалне револуције утицао је да се појача притисак на немачког председника Паула фон Хинденбурга да 30. јануара 1933. године повери мандат за састав нове владе Адолфу Хитлеру, вођи Нацистичке партије. Партија је током кризе бележила успон и од 1932. године била најзаступљенија у немачком парламенту (Reichstag), али са релативном већином, која је после избора с почетка новембра 1932. године износила испод трећине посланичких мандата.

Иако су поред места канцелара нацисти имали још само два места у влади, њихови потези били су управљени ка укидању демократије и престанку постојања Вајмарске републике. На предлог владе, председник Хинденбург издао је *Наређење о заштити немачког народа* којим је фактички уведена забрана да ико сме да оспори програм и рад националсоцијалиста. Искористивши пожар који је у ноћи 27. и 28. фебруара уништио зграду Рајхстага, влада је уверила Хинденбурга да изда *Наредбу о заштити народа и државе* којом је уведено ванредно стање, које се огледало у суспендовању слободе медија, говора, окупљања и терору SA и SS јединица. Уз помоћ државних служби спроведена је снажна пропагандна кампања, као и претње и акције насиља према свим могућим противницима нациста, без икаквог судског или правосудног поступка. За политичке неистомишљенике основан је почетком пролећа 1933. године први концентрациони логор у малом месту Дахау у близини Минхена. Управу над логором имале су SS јединице, а овај логор је једини који је радио све време до 1945. године.

Долазак на власт представљао је и системско увођење нацистичке расне идеологије. Антисемитске акције почеле су јавно да се спроводе од 1. априла 1933. године када су Немци позвани да у потпуности бојкотују Јевреје, њихове услуге и робу у њиховом власништву. За изговор је наведена „антинацистичка пропаганда иностраних Јевреја”. На основу низа закона који су уследили, Јевреји и политички неистомишљеници удаљени су из државне службе, из болница су удаљени лекари Јевреји, из школа и са универзитета Јевреји професори, из правосудног система Јевреји судије, тужиоци и адвокати. Јевреји су постали непожељни и у новинарству и у оружаним снагама. У мају су широм Немачке чланови Нацистичке странке, студенти, учитељи и други спаљивали књиге јеврејских писаца, политичких противника режима и интелектуалне авангарде на јавним скуповима. Држављанство је одузето страним студентима, Јеврејима емигрантима и Ромима, а на основу *Закона о сиречавању и ошомсџива с наследним болестима* спроведена је присилна стерилизација појединих категорија ментално или физички хендикепираних особа. Овим је законску подлогу добила еугеничка* идеја о „животу недостојног живота” што је значило стерилизацију особа са инвалидитетом, Рома, тзв. друштвено неприлагођених и црнаца са пребивалиштем у Немачкој. Свим овим мерама Немачка је добила категорију грађана нижег ранга, чиме је остваривана догма човека више расе, који једини заслужује сва права.

Истовремено са одузимањем држављанства поменутих категоријама становништва 14. јула 1933. године, усвојен је пројект закона о увођењу једнопартијског система чијим је првим чланом прописано да у Немачкој може да постоји само једна политичка странка – Националсоцијалистичка немачка радничка партија. Са истеком 1933. године Вајмарска република постојала је само у институцији председника републике. Хитлерова жеља

* Еугеника је расна хигијена, тј. наука о условима који воде стварању телесно и друштвено здравог потомства, односно који спречавају рађање нездравог и за живот неспособног потомства.

да буде једини центар моћи у партији довела је до „Ноћи дугих ножева”, догађају који се одиграо од 30. јуна до 2. јула 1934. године. Ликвидирани су припадници врха Нацистичке партије, војске и појединци за које се иоле сумњало да могу на било који начин оспорити Хитлеров ауторитет и његов политички правац. Убијен је највећи број припадника SA одреда, па су основа силе Нацистичке партије постали SS одреди. Смрћу маршала фон Хинденбурга 2. августа 1934. године нестао је последњи ауторитет који се на политичкој сцени могао мерити са Хитлером. Био је то крај Вајмарске републике и устоличење *Трећеј рајха*, а Хитлер је положају канцелара Рајха придодао и назив *вође* (Führer), што је требало да означава спој највише државне власти и највишег представника народа.

Правне основе расистичке државе немачког народа постављене су Нирнбершким расним законима, донетим 15. септембра 1935. године. Званични називи ових аката били су *Закон о грађанству Рајха* и *Закон о заштити немачке крви и немачке часће*. Грађанином Рајха сматран је само онај држављанин који је немачке или сродне крви, спреман и способан да служи држави и народу и био је једини носилац пуног политичког права. Други закон носи сву дубину антисемитског нацистичког права и њиме је под претњом затвора забрањен брак између Јевреја и држављана немачке или сродне крви. Овим законима створена је законска разлика између грађана првог и другог реда, а у циљу њиховог спровођења донето је више наредба које су регулисале посебна питања. Мада су првенствено Јевреји били на удару, закони донети у периоду од 1933. до 1935. године имали су за циљ да смање број припадника и других раса које су означене као „мање вредне”. Путем програма стерилизације између 320.000 и 350.000 особа проглашених за физички или ментално хендикепиране подвргнуто је хируршким захватима или зрачењу како би им се онемогућило потомство. Стерилизацији је подвргнут и велики број од 30.000 немачких Рома, око 500 деце рођене у браковима између Немаца и француских војника из колонија распоређених у Рајнској области, а попут црнаца забрањен им је брак са припадницима немачког народа. У логоре су одвођени углавном политички затвореници, док је неколико хиљада Рома пресељено у посебне општинске логоре.

Нирнбершки закони створили су законску разлику између грађана првог и другог реда, са циљем да се Јевреји правно издвоје из немачког друштва. Временом је постајало јасно да овакво решење неће бити дугорочно и режим је све више наглашавао сегрегацију. Јеврејима је ограничено право кретања, нису смели да похађају јавне школе, иду у позоришта, биоскопе, одмаралишта, живе у одређеним деловима градова. Кажњавања због љубавних веза са „аријевцима” временом су подигнута на ниво смртних казни. Немаце које су имале такве везе вођене су јавно са исписаним таблама обешеним око врата са којих се могло прочитати да су биле у сексуалним односима са Јеврејима. Нацистичка политика изазвала је исељавање Јевреја из Немачке, с тим да томе нису могли прибећи сви. Остали су они који нису били спремни да напусте свој дотадашњи живот, они који нису имали финансијске могућности, или они који нису могли да добију улазне визе и сл. Све изразитији проблем довео је до организовања кон-

ференције у француском градићу Евијану почетком јула 1938. године, где су присуствовали представници 32 државе, ради разговора о квотама за прихватање избеглица из Немачке. Међутим, већина земаља (попут САД, Канаде, Велике Британије и Француске) није желела да ублажи строге прописе о усељавању. Проблем избеглица бивао је већи сваким даном, будући да је још марта 1938. године Немачка извршила припајање Аустрије, почетком октобра припојила је Судете, а половином марта 1939. године окупирала је Чехословачку. Упркос ситуацији у Европи, Куба и Сједињене Америчке Државе одбиле су да приме више од 900 избеглица, готово све Јевреје, с прекоокеанског брода *Сенџ Луис* и тиме их присиле да се врате у Европу.

Јевреји су најдуже остали укључени у немачко друштво као привредни фактор, будући да су у том погледу били драгоцен део становништва. Ипак, излазак немачке привреде из рецесије омогућио је да се од 1937. године Јевреји постепено уклањају из економског живота Немачке. Крајем априла 1938. године Јеврејима је наложено да пријаве сву своју имовину, а Гебелс је јавно наговештавао да се припремају закони који ће искључити Јевреје из немачког привредног живота. Њихова предузећа и имовина су одузимани или су присиљавани да их продају по ценама далеко испод реалних. Снажан талас антисемитизма наишао је после убиства једног службеника немачке амбасаде у Паризу од седамнаестогодишњег Јеврејина, учињеног у знак освете због нацистичке политике. Одговор нациста била је *Кристална ноћ* 9. новембра 1938. године у којој су се нацисти ставили на чело „спонтаног револта немачког народа”. Резултат „револта” било је уништење или оштећење око 7.000 радњи и више од 1.500 синагога и око 100 убијених Јевреја, док је око 30.000 јеврејских мушкараца одведено у концентрационе логоре Дахау, Саксенхаузен, Бухенвалд и Маутхаузен. Неколико стотина јеврејских жена ухапшено је и затворено у градским затворима. До сличних догађаја дошло је у Аустрији, посебно у Бечу.

Током периода од 1933. до 1939. године из Немачке је успело да емигрира око половина јеврејске популације, док је из Аустрије емигрирало око две трећине Јевреја. Највише њих је успело да оде у Сједињене Америчке Државе, Палестину, Латинску Америку, Шангај (који је био под јапанском управом, али без улазних виза) или у друге европске државе, које су се касније нашле под немачком окупацијом. Најпознатије личности које су емигрирале били су: Алберт Ајнштајн, филозоф Валтер Бенцамин, диригент Бруно Валтер и писац Леон Фојхтвангер.

„Коначно решење” у току Другог светског рата (1939–1945)

Немачки напад на Пољску 1. септембра 1939. године означио је почетак Другог светског рата, али и промоцију освајачке политике „безобзирног германизовања” заједно са поробљавањем и биолошким „слабљењем” ненемачког становништва. Уз то, назирао се и виши степен нове политике – политика уништења. Она није одмах усредсређена само на Јевреје и совјетске заробљенике, већ и против пољске интелигенције. Одмах после пораза Пољске Хитлер је од генералног гувернера Ханса Франка тражио

да уклони пољску интелигенцију. Франк је на полицијском скупу 30. маја 1940. године презентовао ово упутство: „Оно што сада утврдимо да постоји од водећег слоја у Пољској, то треба ликвидирати, оно што опет израсте морамо имати на оку и у одговарајућем временском периоду опет уклонити”. Било је то објашњење за убијање универзитетских професора, уметника, писаца, политичара, свештеника и других угледних Пољака. Велики број Пољака пресељен је, а на испражњена подручја насељене су немачке породице. Око 50.000 пољске деце „аријевског изгледа” одвојено је од својих породица и дато на усвајање Немцима. Деца која се нису германизовала касније су упућена у посебне дечје логоре, где су многа страдала. Територија која није била припојена ни Немачкој ни Совјетском Савезу била је под немачком цивилном управом и названа је Генералним гувернманом. На територију гувернемана пребачени су Јевреји из припојених области и они су од 1. децембра 1939. године били приморани да носе беле траке са плавом Давидовом звездом. Ова одлука коригована је делимично половином септембра 1941. године, од када су сви Јевреји старији од шест година са пребивалиштем у Немачкој морали да носе на одећи видљиво истакнуту жуту Давидову звезду. Поделом Рибентроп – Молотов од 23. августа 1939. године од 3,3 милиона пољских Јевреја, у немачком делу нашло се око 2 милиона. Заједно са великим бројем Пољака одведени су у концентрационе логоре или су пресељени у око 400 новонасталих гета, чиме су одвојени од остатка становништва по градовима. Велики број Јевреја депортован је са села или из других држава у гета у Пољској, а временом и даље на исток.

Почетак рата значио је и радикализацију односа према хендикепираним особама међу самим Немцима. Донета је одлука о убијању таквих пацијената, који су били збринуте у јавним установама, а проглашени „неизлечивим”. Одлуке о ликвидацији ових пацијената доносила су посебна лекарска повереништва на основу нових састављених упитника које су морале попунити све болнице. Десетине хиљада људи који су се нашли на списку били су пребачени у шест установа у Немачкој и Аустрији и тамо убијени у специјалним плинским коморама. Да би се избегла евентуална неповољна реакција јавности, нацисти су програм „еутаназије” надаље спроводили тајно. Плинске коморе су стављене ван употребе, али су бебе, деца и одрасли убијани смртоносним инјекцијама и пилулама или су једноставно изгладњивани до смрти. Програм „еутаназије” био је својеврсна припрема за каснија масовна убијања Јевреја и Рома. Нацистички врх донео је у име политике „оздрављења” нације одлуку о убијању, створено је особље које је прошло адекватну обуку, појавио се механизам убијања плинком, а створени су и еуфемистички изрази попут „оздрављења” или „еутаназије”, који су од јавности сакривали праву позадину догађаја и омогућавали извршиоцима да се психолошки дистанцирају од својих жртава.

Офанзива коју је Немачка предузела у априлу 1940. године окончана је освајањем Данске, Норвешке, Белгије, Холандије, Луксембурга и Француске. Док су се тиме под немачком влашћу нашли Јевреји из Западне Европе, у Пољској су Немци почели да затварају гета чиме су у потпуности изоловали становништво које није смело да излази из гета без одобрења

немачких власти. Први гето затвореног типа настао је у Лођу 1. маја 1940. године, а у њему се обрело 164.000 људи. Највећи гето по површини и по броју становника налазио се у Варшави. Јевреји, који су чинили 30% становника Варшаве били су сабијени на 2,4% површине града. У тешким условима изазваним пренасељеношћу, стални пратилац биле су заразне болести и глад. Гета су била извор радне снаге за присилан рад, који је често био праћен злостављањима и убиствима. У гету су Јевреји имали свој савет који је назван Јуденрат. Савет је решавао текуће проблеме и био задужен за одржавање реда и мира. Иако су се налазили у изузетно тешким условима Јевреји су улагали максимум напора да задрже дух заједнице и свој културни и верски идентитет.

У априлу 1941. године Немци су са својим савезницима (Италија, Мађарска, Бугарска) напали Југославију и Грчку. Била је то стратешка припрема за напад на Совјетски Савез са првим даном лета исте године. Немачка офанзива била је успешна до почетка децембра 1941. године када су се њихове јединице нашле надомак Москве, али су Совјети стабилизовали фронт и одбранили престоницу. Ипак, под немачком управом нашло се велико пространство са бројном популацијом. Да би се спровела пацификација Истока ангажоване су Ајнзацгрупе. Састављене од одабраних припадника SS-а ове јединице биле су задужене да препознају, окупе и ликвидирају Јевреје на окупираном подручју, али и партизане, комунисте и непоуздане. У почетку су створене четири овакве групе, једна која је оперисала у Балтичким државама, једна у рејону Москве, једна у области Кијева и једна на југу Русије. Најпознатије место крвопролића ових јединица је Баби Јар крај Кијева, где је у два дана убијено око 33.000 људи, у највећем броју Јевреја. Систематско убијање свих Јевреја, без обзира на пол и узраст покренуто је већ од 15. августа 1941. године, а почела је и употреба гаса. Гас се као оружје почео употребљавати после Химлеровог присуства масовним убиствима у Минску јер му је том приликом позлило. Зато је затражио „хуманији начин убијања”, али не због жртава, већ извршиоца, јер се код многих могао приметити стрес, одавали су се прекомерној употреби алкохола и сл. Резултат убијања и пљачке великог броја људи ојачало је позиције Химлера, будући да се SS бавила и бизнисом, па је он уз осетно јаку економску добијао и већу политичку моћ.

Контрола великог простора није била једноставна па су примењиване мере за онемогућавање отпора сваким даном бивале све оштрије. Осим повећавања броја гета и Јевреја у њима, на основу Хитлеровог налога генерал Кајтел је 12. децембра 1941. године послао директиву познату под насловом *Ноћ и мајла* (*Nacht und nebel*) у све окупиране европске земље да се, у циљу ефикасног и трајног застрашивања према члановима покрета отпора и „бунтовницима” примењују само смртне казне „или мере које становништво држе у неизвесности о судбини извршилаца кривичних дела”. Једна од мера било је и слање читавих група људи у концентрационе логоре, што је довело до промене у њиховом саставу и изградњу на стотине нових. Убрзано су подизани транзитни и радни логори у које су одвођени Јевреји, Роми, остале жртве етничке и расне мржње, чланови покрета отпора и политички противници.

Одлука да се спроведе „коначно решење Јеврејског питања” утицала је на стварање шест логора за истребљење. Логори Аушвиц-Биркенау, Треблинка, Белзец, Мајданек, Хелмно и Собибор подигнути су на местима удаљеним од насеља, али су се налазили у близини железничке пруге, чиме је обезбеђено несметано и ефикасно прихватање транспорта са жртвама. Први логор у коме су се масовна убиства вршила употребом угљен монооксида, спроведеним из ауспуха херметички затвореног камиона био је Хелмно. Од почетка децембра 1941. године до марта 1943. године, као и током јуна и јула 1944. године у овом логору убијено је око 320.000 Јевреја, Рома и Пољака. Плинске коморе употребљаване су и Белзецу, где је од маја 1942. до августа 1943. године убијено око 600.000 људи. У мају 1942. године отворен је и Собибор, у којем је до октобра 1943. године убијено око 250.000 људи. Просторно највећи од свих логора био је Треблинка, у коме је од јула 1942. до новембра 1943. године убијено око 870.000 људи. До јула 1944. године када је совјетска војска ослободила Мајданек у овом логору је убијено око 360.000 људи. У овом логору који је служио и као концентрациони највећем броју жртава припадали су Јевреји, потом совјетски ратни заробљеници, Пољаци и Роми.

Највише људи убијено је у логору Аушвиц-Биркенау, који је уједно био и концентрациони и радни логор. После експерименталних убистава плинком *Циклон Б* у Аушвицу је над 500 совјетских ратних заробљеника и 250 Пољака почетком септембра 1941. године покренута масовна депортација Јевреја и њихова свакодневна ликвидација. Она се претежно обављала у другом логору у Аушвицу, подигнутом у новембру 1941. године и названом Аушвиц-Биркенау. Процене о броју страдалих крећу се око 1,4 милиона људи, при чему су Јевреји били жртве у 90% случајева, а остали су били совјетски ратни заробљеници, Роми и оболели логораши свих националности. Велики број логораша употребљен је и у медицинским експериментима у Дахау, Бухенвалду, Саксенхаузену и Ревенсбрику. Најозлоглашенији нацистички лекар свакако је био Јозеф Менгеле, који је експерименте спроводио у Аушвицу. Овај комплекс логора био је отворен од јесени 1941. до јануара 1945. године.

Систематско истребљивање Јевреја се од 1941. године спроводило само на окупираним територијама на Истоку. Антисемитске мере биле су успостављене и на територијама Француске, Белгије, Холандије, Југославије и Грчке, али се је њихово спровођење у дело разликовало, јер је ниво мера зависио од локалних органа власти. Прогони, депортације и масовне ликвидације почеле су на овим територијама да се спроводе тек од пролећа 1942. године и последица су састанка у Ванзеу, с краја јануара. Високи службеници немачке владе тада су упознати са одлуком о спровођењу „коначног решења”, што је требало да обезбеди пуну логистичку подршку целокупног немачког управног апарата. Спровођење „коначног решења” значило је и пражњење и ликвидирање постојећих гета. Они су затворени у периоду од 1942. до 1944. године. Од отпора који је пружен при ликвидацији гета најпознатији је *Усћанак у варшавском гету* у мају 1943. године.

Јевреји су депортовани у логоре за истребљење железничким теретним или путничким вагонима. Није се водило рачуна о броју људи који

су могли да стану у вагоне и они су најчешће били препуњени, тако да су веома тешко дисали. Приликом транспорта, који је у ратним условима најчешће био дуг, није се водило рачуна о дотурању воде и хране, па се изгладњивање спроводило још пре доласка у логор. При доласку у логор мушкарци су одвајани од жена и деце. У појединим логорима вршена је селекција на радно способне и неспособне, који су одмах упућивани у плинске коморе, најчешће налик на просторије за туширање, а онда би били отровани плином. Претходно су сви присиљени да скину сву одећу са себе и предају све драгоцености. Они који би били одређени за рад прво су стављани у карантин, а потом присиљени да раде у свим временским условима, или су били изложени медицинским експериментима. Све спроведене страхоте Немци су радили уз активну помоћ локалних колаборациониста. Примера ради, у Литванији је убијено 96% Јевреја, већим делом од Литванаца. Немци су себе максимално штитили од нанесених грозота. У Аушвицу су од 800 извршитеља само шесторица били припадници SS-а. Остали су били младићи Јевреји из Грчке који су били задужени за спровођење у крематоријуме.

Отпор је пружан у готово свим логорима и гетима. Собибор је затворен после побуне логораша 14. октобра 1943. године, а у устанку у Треблинки у августу 1943. године је уништен већи део логора. Што се тиче покрета отпора окупираних држава и става зараћених држава са Немачком (САД, Велика Британија), њихов приоритетни циљ је био рат са Немачком, а не спасавање или помоћ жртвама Холокауста. Ипак, било је примера да су покрети отпора и јеврејски партизани сарађивали на спасавању Јевреја. Тако су чланови Националног одбора за одбрану Јевреја у сарадњи са белгијским покретом отпора и организацијом хришћанских радника на железницама у пролеће 1943. године напали композицију која је са Јеврејима упућена у Аушвиц и успели да помогну депортирцима да побегну. У јесен исте године дански покрет отпора спасио је готово целокупну јеврејску заједницу тако што је успео да прокријумчари Јевреје у неутралну Шведску. Осим покрета отпора и појединци су предузимали акције да би спасили жртве нацистичког прогона. Један од најпознатијих је шведски дипломата Раул Валенберг, који је уложио велики напор и изложио се великом ризику да би спасао неколико десетина хиљада мађарских Јевреја 1944. године. Ипак, далеко најбројнија категорија у Холокаусту били су посматрачи. Жеља Јевреја да потраже уточиште у државама поштеђеним ратним разарањима често је била онемогућена готово непрестивим препрекама. Намера да се остане ван ратног сукоба, добри политички односи и веома исплативе привредне везе са Немачком утицали су на рестриктивну избегличку политику и одбијање неутралних држава (Швајцарска, Шпанија, Шведска, Турска) да пруже уточиште прогоњенима, па је улазак био одобрен ограниченом броју избеглица или су чак враћани са границе и предавани прогониоцима.

Отварање другог фронта у Европи и успешне офанзиве совјетске армије 1944. године значиле су почетак краја Трећег рајха. У тим тренуцима може се приметити сва ирационалност и фанатизам врха Нацистичке странке. Иако су транспорти Јевреја одузимали Вермахту најдрагоценији

транспортни простор, а спровођење у логоре смањило број радника који су производили наоружање против сваког економског разума, утолико је Ајхман махнитије радио да и мађарске Јевреје приведе њиховој судбини. У периоду од 15. маја до 9. јула 1944. године око 440.000 Јевреја у више од 140 железничких композиција готово без изузетака упућено је у Аушвиц, што је највећи појединачни случај депортације током Холокауста.

Пред наступом савезника SS је почео евакуисати логоре који су били на путу совјетским трупима и покушао да уништи доказе о масовним злочинима депортовањем логораша у унутрашњост Немачке. Ови „маршеви смрти” однели су такође много живота. У концентрационим логорима престало се са било каквим медицинским надзором, тако да је на хиљаде људи страдало од епидемија и зараза. Једна од жртава тифуса била је и Ана Франк у логору Берген-Белсен, марта 1945. године. Немачка је изгубила рат, Хитлер је извршио самоубиство на самом крају априла, али је његов политички тестамент оставио сведочанство о неизрецивој ирационалној мржњи: „Пре свега обавезујем вођство нације и следбенике да се до крајности тачно држе расних закона и пружају немилосрдан отпор против светског тровача свих народа, међународног Јеврејства”.

Ослобођење и повратак у живот

Немачки порази у 1944. години приближили су совјетске трупе подручјима у којима су се налазили логори за истребљење и места на којима су вршене масовне егзекуције. Покушај Немаца да прикрију величину почињених злочина изазвала је од јула месеца ликвидацију логора и дислоцирање затвореника у логоре у унутрашњости Немачке, али није значио и прекид убистава, већ чак појачан обим егзекуције на појединим местима. Успех немачке акције осетно је омео неочекивано брз долазак совјетских трупа у Мајданек, тако да трагови злочина нису били уништени. Један од крематоријума у Аушвиц-Биркенау дигнут је у ваздух током септембра, али је то било дело побуњених јеврејских логораша који су радили на уклањању лешева из гасних комора и њиховом спаљивању (Sonderkommando). Уништавање гасних комора и преосталих крематоријума SS је започео крајем новембра 1944. године.

Крајем јануара 1945. године совјетске трупе ушле су у Аушвиц и тамо затекле око 8.000 логораша. Током априла и маја америчка војска ослободила је Бухенвалд са 20.000, Дахау са 32.000, Маутхаузен са 17.000 и Гусен са 20.000 затвореника.

Немачка капитулација и ступање примирја на снагу 9. маја 1945. године значило је престанак рата у Европи. Међутим, неколико стотина хиљада Јевреја није могло или није желело да се врати у земљу која им је пре избијања рата била домовина. Створен је велики проблем јер расељена лица нису имала куда да оду и једино уточиште постали су им кампови за избеглице. Земље победнице у рату нису биле вољне да прихвате велике контингенте расељених, нити да промене своје квоте за усељавање. Једино су Сједињене Америчке Државе ревидирале свој закон о усељавању, уредбом председника Харија Трумана и то у том погледу што су у оквиру

важећег система квота дале предност расељеним лицима за добијање виза. И Јевреји који су се вратили у места живљења нису били поштеђени проблема. Оптужени да су извршили ритуално убиство у Киелцу, били су жртве напада Пољака у којима је убијено 40 људи. Настављени талас анти-семитизма био је повод за нову масовну сеобу Јевреја из Пољске и источне Европе у логоре за расељена лица у Немачкој, Италији и Аустрији.

Судски процеси после Другог светског рата

Поред проблема пружања адекватне помоћи расељеним лицима и избеглицима, државе победнице (Совјетски Савез, Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Француска) суочиле су се и са проблемом хапшења и извођења пред суд одговорних нациста за извршене ратне злочине. Како је општа карактеристика немачке ратне политике било нарушавање Хашке конвенције из 1907. године, још крајем октобра 1941. године председник САД Рузвелт и британски премијер дали су изјаву о кажњавању путем организоване правде свих криваца за извршене злочине. Током рата конференције водећих држава антифашистичке коалиције биле су пре свега посвећене предузимању мера које би убрзале победоносно окончање рата, али је готово на свакој разматрано и питање кажњавања ратних злочинаца. Одлучност да се ратни злочинци приведу правди јасно је исказана на конференцији у Потсдаму 2. августа 1945. године, као и у Повељи Уједињених нација. Суђење пред Међународним војним судом главним нацистичким злочинцима на челу са Герингом одржано је од 20. новембра 1945. до 1. октобра 1946. године. Оптужница је подигнута против 24 лица, али како је једно лице извршило самоубиство, а психофизичко стање другог лица утицало да се поступак издвоји, суђено је двадесет два особама. Оптуженом Мартину Борману суђено је у одсуству, тако да се у нирибершком притвору налазило двадесет једно лице. Суд је имао четири члана – по један члан СССР, Велике Британије, САД и Француске, а судом је председавао британски представник. С обзиром на парни број чланова већа, статут Суда предвиђао је да се у случају једнаке поделе гласова одлучује глас председника Суда. Пресудом је 19 оптужених осуђено, а за три оптужена лица, Суд је одлучио да нису криви. Од осуђених 12 је осуђено на смртну казну вешањем, тројица су осуђена на доживотни затвор, а четворица на затвор од 10 до 20 година. Представник Совјетског Савеза издвојио је свој глас у погледу ослобођења од оптужбе тројице оптужених, тврдећи да су и они требали бити осуђени. Што се тиче оптужених организација, злочиначким су проглашене: вођство Нацистичке партије, Гестапо (Тајна државна полиција), SD (Обавештајна служба) и SS.

После Нирибершког процеса у наредне три године одржано је 12 судских процеса под покровитељством Међународног војног суда, а на подручјима Немачке, окупационе власти, свака за своју зону организоване су суђење ратним злочинцима који нису били изведени пред Суд и онима

* Оптужба се базирала на предрасуди да Јевреји користе крв хришћанске деце за одређене верске обреде.

који нису ради суђења предати земљама у којима су починили злочине. Ова суђења била су управљена према нацистичким функционерима који су били управници концентрационих логора, заповедници Ајнзацгрупа, лекари и медицинско особље које је учествовало у нехуманим поступцима, челништву SS-а, немачким војним заповедницима и штабним официрима, припадницима министарства правосуђа, унутрашњих и иностраних послова и управницима индустријских концерна у којима је коришћен рад логораша.

Рачуна се да је овим процесима у три западне зоне (америчка, британска и француска) избачено из јавних служби и других области рада око 200.000 чланова Нацистичке странке. Како је вршена провера за велики број становника, америчке власти су суђење препустиле немачким судовима. Тако се на неки начин поновила историја одржаних „суђења” за ратне злочине после Првог светског рата, будући да су, као и тада немачки судови ослободили највећи број оптужених и без покушаја да им се докаже кривица. На овим судовима осуђено је на смрт 12 нацистичких функционера, што је несразмерно мало када се има у виду величина учињеног злочина. Другачије је поступљено у источној зони која је била под окупационом влашћу совјетске армије. Пред совјетским, а од 1947. године пред источнонемачким судовима за ратне злочине одговарало је око 30.000 Немаца. Изречено је неколико стотина смртних казни, а највише доживотних казни затвора. Више стотина хиљада Немаца, посебно оних у државним службама, остало је без посла. Са почетком хладног рата и судови у овој зони почели су давати помиловања, па су многи бивши „мали” нацисти постали чланови Социјалистичке партије. Тако на простору и Савезне Републике Немачке и Немачке Демократске Републике многи од злочинаца никада нису били ни оптужени, а камоли кажњени.

У земљама које су нацисти окупирани и у њима вршили злочине такође су организована суђења. Осим предатих нациста пред овим судовима нашли су се и сарадници окупатора, а највише оваквих процеса било је у Француској, СССР, источноевропским земљама, као и Југославији. Процеси су одржани крајем четрдесетих и почетком педесетих година XX века.

Процеси против злочинаца ипак нису обустављени и у Западној Немачкој основан је 1958. године централни одсек за истраживање нацистичких злочина како би се ускладиле активности на истрагама против ратних злочинаца који су живели на овом простору. Ови напори резултовали су суђењем особљу логора Аушвиц у Франкфуркту током шездесетих година XX века.

Оснивање Израела

За време Другог светског рата велики број људи нашао се у положају избеглица. Током неколико месеци после немачке капитулације Савезници су вратили у њихову домовину више од шест милиона расељених лица. Повратак Јевреја отежавали су послератни антисемитизам и нестанак њихових заједница у Холокаусту. Већина европских Јевреја надала


се одласку у Палестину или Сједињене Америчке Државе, али је њихов пријем ометало преплитање хуманитарних и политичких питања. Строги визни режим САД односио се чак и на ратне бродоломце, а политички естаблишмент и део јавности одбијао је да у већем броју прихвати европске бегунце од Холокауста, дозирајући информације јавности о његовим правим размерама. За Велику Британију питање Палестине било је кључ њихове блискоисточне политике, па је свако усељавање Јевреја посматрано као нарушавање нестабилне равнотеже и кварење односа са Арапима. Проблем исељавања усложњавало је то што су многе од других земаља ограничиле прилив странаца још у време економске кризе, тако да је напуштање кампова било знатно отежано.

Да би се организовало пребацивање Јевреја у Палестину *Јеврејска бригада*, јединица која је од 1944. године придружена британској војсци, ступила је у контакт са бившим партизанима. Тако је организована *Бериха* (Бег) која је требало да омогући пребацивање европских Јевреја преко затворених граница до Медитерана, и даље у Палестину. Већину ових конвоја са избеглицама пресретали су британски бродови и приморавали да се врате у Европу. Половином 1947. године Британци су зауставили брод *Еізодус 47* са 4.500 преживелих жртава Холокауста, који је пут Палестине кренуо из јужне Француске. Брод је спроведен у палестинску луку Хаифу, а потом враћен у Француску. После месец дана боравка на броду, избеглице су упућене у Хамбург и враћене у логоре за расељена лица. Овај случај изазвао је пажњу међународне јавности што је појачало притисак на Британце да допусте слободно усељавање Јевреја у Палестину. Како се статус избеглица погоршавао и криза достигла врхунац, Велика Британија је одлучила да питање статуса расељених лица изнесе пред Уједињене нације. Генерална скупштина УН донела је одлуку о подели Палестине у две државе, јеврејску и арапску. Ово решење прихватили су Јевреји, али се арапски врх није са тим сложио.

Вођа палестинских Јевреја, Давид Бен-Гурион, најавио је 14. маја 1948. године у Тел Авиву оснивање државе Израел и објавио укидање свих ограничавања за усељавање Јевреја. Тиме су они добили своју државу, а у наредне три године око 700.000 Јевреја се уселило, од којих су две трећине били из Европе. У јуну 1948. године амерички Конгрес прихватио је Закон о расељеним лицима којим је омогућено усељавање лица које је протерао нацистички или совјетски режим. Амандманом на Закон из 1952. године појачан је уплив расељених Јевреја, а уз помоћ америчких јеврејских организација уселило је око 80.000 Јевреја у САД. Последњи логор за расељене особе у Немачкој затворен је 1957. године.

*
* *
*

Страдање Јевреја у Другом светском рату проучава Музеј Холокауста и меморијални центар *Јад Вашем* изграђен на брду названим *Брдо сећања* у Јерусалиму. Центар је основан 1953. године и од тада се стално надограђује. Као веома важан задатак сматра се идентификација жртава, јер на тај начин оне постају људи и нису само цифра на папиру.



У својим настојањима Центар је до сада прикупио имена више од 3,5 милиона жртава. Центар за свој задатак истиче и признавање категорије *праведника међу нацијама*. Тај статус добијају сви појединци за које се докаже да су помогли некој од жртава Холокауста из хуманих, а не материјалних или неких других разлога. Међу најпознатијим „праведницима” свакако је Оскар Шиндлер, коме је тај статус признат 1967. године. У организацији Јад Вашема организују се међународни семинари на којима се пролази обука за изучавање Холокауста, а исте методе могу се користити и за геноцид.

Паралелно са настојањима да се Холокауст што више изучи и прикаже страдање Јевреја у оном обиму у којем је било, постоје и настојања одређених групација у свету (најчешће ултрадесничарских) да се порекне постојање Холокауста. Међу таквим установама истиче се *Институт за историјски осврт* (Institute for Historical Review), основан у Сједињеним Америчким Државама педесетих година прошлог века.